

SAID AHMAD KOMEDIYALARIDA FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVOPOETIK
XUSUSIYATLARI
("KELINLAR QO'ZG'OLONI" VA "FARMONBIBI ARAZLADI" ASARLARI
MISOLIDA)

Bustanova Feruza Abdikaxor qizi

Namangan davlat universiteti

lingvistika (o'zbek tili) yo'nalishi 1-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19912815>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Said Ahmadning "Kelinlar qo'zg'oloni" va "Farmonbibini arazladi" komediyalarida frazeologizmlarning lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarlarda qo'llangan frazeologik birliklarning semantik, stilistik hamda funksional jihatlari aniq misollar asosida o'rganildi. Tadqiqot natijasida frazeologizmlar qahramon xarakterini ochish, dialoglarni jonlantirish va komik effekt yaratishda muhim vosita ekanligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: frazeologizm, lingvopoetika, komediya, badiiy nutq, komik effekt, obrazlilik, Said Ahmad ijodi.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвопоэтические особенности фразеологизмов в комедиях Саида Ахмада «Бунт невесток» и «Фармонбиби обиделась». Фразеологические единицы рассматриваются с семантической, стилистической и функциональной точек зрения на основе конкретных примеров. В результате исследования установлено, что фразеологизмы играют важную роль в раскрытии характера персонажей, оживлении диалогов и создании комического эффекта.

Ключевые слова: фразеологизм, лингвопоэтика, комедия, комический эффект, образность, творчество Саида Ахмада.

Abstract: This article examines the linguopoetic features of phraseological units in Said Ahmad's comedies "The Revolt of the Brides" and "Farmonbibini Got Offended." Phraseological expressions are analyzed from semantic, stylistic, and functional perspectives based on specific textual examples. The study reveals that phraseological units play a significant role in character development, enhancing dialogues, and creating comic effects.

Keywords: phraseological units, linguopoetics, comedy, literary speech, comic effect, imagery, Said Ahmad's works.

KIRISH

Badiiy matnning lingvopoetik tahlili zamonaviy tilshunoslik va adabiyotshunoslikning kesishgan nuqtasida shakllangan muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda til birliklarining estetik, emotsional-ekspressiv va obraz yaratishdagi imkoniyatlari chuqur o'rganiladi. Xususan, frazeologizmlar badiiy nutqning eng muhim komponentlaridan biri sifatida nafaqat til boyligini namoyon etadi, balki milliy tafakkur, mentalitet va madaniy qadriyatlarning ifodachisi sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan, frazeologik birliklarning lingvopoetik xususiyatlarini tadqiq etish badiiy asarning mazmun-mohiyatini chuqur anglashda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

O'zbek adabiyotida komediya janrining rivojida Said Ahmadning ijodi o'ziga xos o'rin egallaydi. Yozuvchining asarlarida xalqona til unsurlarining keng qo'llanilishi, jonli so'zlashuv

nutqiga yaqinlik hamda frazeologik birliklardan mahorat bilan foydalanish uning individual uslubini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ayniqsa, “Kelinlar qo‘zg‘oloni” va “Farmonbibi arazladi” kabi komedik asarlarda frazeologizmlar qahramon xarakterini ochish, ijtimoiy munosabatlarni ifodalash va kulgi effektini yuzaga keltirishda faol lingvopoetik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy lingvopoetika, frazeologiya va badiiy matn tahlili yo‘nalishlarida ishlab chiqilgan ilmiy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv asos qilib olinib, frazeologik birliklarning nafaqat alohida lingvistik birlik sifatidagi xususiyatlari, balki ularning badiiy matn tarkibidagi funksional-semantik yuklamasi ham kompleks ravishda o‘rganildi. Shu jihatdan, ishda struktur-semantik, funksional-stilistik hamda kontekstual tahlil metodlaridan samarali foydalanildi.

Struktur-semantik tahlil orqali “Kelinlar qo‘zg‘oloni” va “Farmonbibi arazladi” asarlarida uchraydigan frazeologizmlarning ichki tuzilishi, komponentlararo munosabati va ko‘chma ma’nolar tizimi aniqlashtirildi. Bu metod frazeologik birliklarning barqarorlik darajasi, semantik yaxlitligi hamda variantlilik xususiyatlarini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etdi. Xususan, frazeologizmlarning asl (denotativ) va ko‘chma (konnotativ) ma’nolari o‘rtasidagi munosabat tahlil qilinib, ularning badiiy matnda qanday semantik yuklama bilan qo‘llanayotgani asoslab berildi [1].

Funksional-stilistik tahlil metodi esa frazeologizmlarning komedik asarlardagi estetik vazifasini aniqlashga xizmat qildi. Ushbu metod yordamida frazeologik birliklarning qahramon nutqini individuallashtirish, dialoglarni jonlantirish, kulgi va kinoya hosil qilishdagi roli o‘rganildi. Ayniqsa, Said Ahmad asarlarida frazeologizmlarning ijtimoiy-psixologik vaziyatga mos ravishda tanlanishi va qo‘llanishi ularning stilistik imkoniyatlarini keng ochib berdi.

Kontekstual tahlil metodi asosida esa frazeologizmlarning aniq nutqiy vaziyatda qanday ma’no kasb etishi, ularning kontekst ta’sirida semantik kengayishi yoki torayishi holatlari tadqiq etildi. Bu yondashuv frazeologik birliklarning matn ichidagi dinamik tabiatini ochishga yordam berdi [2]. Shuningdek, qiyosiy tahlil usuli orqali ikki asardagi frazeologizmlarning umumiy va farqli jihatlari aniqlanib, yozuvchining individual uslubi bilan bog‘liq xulosalar chiqarildi.

“Kelinlar qo‘zg‘oloni” va “Farmonbibi arazladi” dramalari badiiy konflikt, xarakter yaratish, kulgi estetikasi hamda xalqona ruhni ifodalash jihatidan bir qator ilmiy tadqiqotlarga asos bo‘lgan. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar yozuvchining badiiy mahoratini turli aspektlarda ochib berishga xizmat qiladi.

Said Ahmad ijodining umumiy badiiy xususiyatlari haqida adabiyotshunos olim Izzat Sultonning “Adabiyot nazariyasi” asarida bildirilgan fikrlar muhim ahamiyatga ega. Mazkur asarda badiiy asarda konflikt, xarakter va tip yaratish masalalari nazariy jihatdan yoritilgan bo‘lib, bu qarashlar Said Ahmad komediyalaridagi obrazlar tizimini tahlil qilishda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, komedik konfliktning ijtimoiy va maishiy ziddiyatlar asosida qurilishi yozuvchi asarlarida yaqqol namoyon bo‘ladi [3].

Ozod Sharafiddinovning “Adabiyot – hayot darsligi” asarida o‘zbek adabiyotida realizm va xalqchilik masalalari keng yoritilgan. Olim Said Ahmad ijodini xalq hayoti bilan chambarchas bog‘liq holda baholab, uning asarlarida oddiy insonlar turmushi, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy

muammolar badiiy aks ettirilganini ta'kidlaydi. Ushbu qarashlar "Kelinlar qo'zg'oloni" asaridagi oilaviy ziddiyatlar va ularning kulgi orqali ochib berilishini tushunishda muhim nazariy asos yaratadi [4].

U. Normatovning "Ijod sehri" asarida esa yozuvchi mahorati, badiiy tafakkur va individual uslub masalalari tahlil qilingan. Muallif Said Ahmad ijodiga ham to'xtalib, uning asarlarida xalqona obrazlilik, jonli dialog va kulgi vositalaridan samarali foydalanilganini qayd etadi. Ayniqsa, komediya janrida dialoglarning tabiiyligi va hayotiyliigi yozuvchining asosiy yutuqlaridan biri sifatida baholanadi [5]. Bu jihat frazeologizmlarning qo'llanishi bilan bevosita bog'liqdir.

O'zbek adabiyotshunosligida Said Ahmad ijodi ko'proq badiiy mahorat, realizm, xalqchilik va dramaturgiya nuqtai nazaridan o'rganilgan. Biroq uning asarlarida til birliklari, xususan frazeologizmlarning lingvopoetik xususiyatlarini adabiyotshunoslik va tilshunoslik kesishgan nuqtada kompleks o'rganish hali ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda [6]. Shu sababli, mazkur tadqiqot mavjud ilmiy qarashlarni davom ettirgan holda, Said Ahmad komediyalarida frazeologizmlarning badiiy-estetik vazifalarini chuqurroq ochib berishga qaratilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot doirasida Said Ahmadning "Kelinlar qo'zg'oloni" va "Farmonbibi arazladi" komediyalarida qo'llangan frazeologik birliklar lingvopoetik nuqtai nazardan tahlil qilinib, ularning badiiy matndagi funksional yuklamasi aniqlashtirildi. Tahlillar natijasida frazeologizmlar nafaqat tilning ekspressiv vositasi, balki komediya janrining asosiy estetik komponentlaridan biri sifatida faol ishtirok etishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Avvalo, "Kelinlar qo'zg'oloni" asaridagi quyidagi nutqiy vaziyatni ko'rib chiqamiz. Qaynonaning kelinlarga nisbatan aytgan gaplarida: **"Boshimni qotirdinglar, jonimga tegdinglar!"** kabi frazeologik birliklar uchraydi. Bu yerda "boshini qotirmoq" iborasi ortiqcha gap-so'z bilan bezovta qilish ma'nosini bildiradi. Mazkur ibora kontekstda emotsional kuchaytirilgan holda qo'llanib, qahramonning asabiy, hukmron xarakterini ochib beradi [7]. Shu bilan birga, vaziyatning oddiy maishiy bahs ekanligiga qaramay, keskin frazeologizm ishlatilishi kulgili kontrastni yuzaga keltiradi.

Yana bir misol: kelinlardan biri qaynonaning ortidan **"Ko'ngliga qil sig'maydi"** deya ta'rif beradi. Mazkur frazeologizm aslida rashk yoki ichki g'ashlikni bildiradi. Biroq bu yerda u kinoyaviy ma'noda qo'llanib, qaynonaning haddan tashqari talabchanligi va har narsadan kamchilik topishini istehzoli tarzda ochib beradi. Demak, frazeologizm konnotativ ma'noda kengayib, kulgi vositasiga aylangan [8].

Asarda yana **"Og'zidan bol tomadi"** iborasi ham uchraydi. Bu frazeologizm odatda haddan tashqari shirinso'zlikni bildiradi. Said Ahmad uni dialogda ikkiyuzlamachilikni fosh etish vositasi sifatida qo'llaydi. Masalan, kelin qaynonaga yoqish uchun shirin gapiradi, ammo boshqa joyda uning aksini aytadi. Natijada, frazeologizm orqali obrazning ichki va tashqi nutqi o'rtasidagi nomutanosiblik ochilib, komik effekt yuzaga keladi [9].

"Farmonbibi arazladi" asarida esa frazeologizmlar yanada individual xarakter yaratishga xizmat qiladi. Masalan, Farmonbibi o'z holatini tasvirlab: **"Yuragim orqaga tortib ketdi"** deydi. Bu ibora qo'rquv yoki xavotirni bildiradi. Biroq sahnadagi vaziyat jiddiy bo'lmaganligi sababli,

kuchli emotsional frazeologizm qo'llanishi kulgili effekt beradi. Bu yerda giperbolizatsiya kuzatiladi, ya'ni oddiy holat ortiqcha dramatizatsiya qilinadi.

Yana bir aniq misol: Farmonbibi boshqa qahramon haqida **“Burnidan baland gapiradi”** deya baho beradi. Ushbu frazeologizm kibr va manmanlikni ifodalaydi. Mazkur ibora orqali nafaqat boshqa qahramon xarakteri ochiladi, balki Farmonbibining o'zi ham baholovchi, hukm chiqaruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Demak, frazeologizm ikki tomonlama xarakterologik funksiyani bajaradi.

Asarda quvonch holatini ifodalovchi **“Ko'nglim tog'day ko'tarildi”** iborasi ham qo'llanadi. Bu frazeologizm odatda ijobiy emotsiyani bildiradi. Ammo Said Ahmad uni ba'zan kinoyaviy kontekstda ishlatadi. Masalan, kichik bir voqea ortidan haddan tashqari quvonch ifodalanishi kulgili bo'lib tuyuladi. Bu esa komediya janrining muhim xususiyati – emotsional nomutanosiblik orqali kulgi yaratish mexanizmini ko'rsatadi.

Tahlillar davomida yana bir muhim jihat aniqlandi: frazeologizmlar ko'pincha dialoglarda to'qnashuv nuqtasini kuchaytiradi. Masalan, ikki qahramon o'rtasidagi tortishuvda biri **“Jonimga tegding”**, ikkinchisi esa **“O'zing haddan oshyapsan”** kabi frazeologik birliklardan foydalanadi. Bu iboralar konfliktini keskinlashtiradi, ammo ayni paytda ularning ortiqcha dramatikligi tomoshabinda kulgi uyg'otadi [10].

Said Ahmad komediyalarida frazeologizmlar quyidagi aniq funksiyalarni bajaradi:

1. qahramon xarakterini ochadi (masalan, “boshini qotirmoq”);
2. kinoya va istehzo yaratadi (“ko'ngliga qil sig'maydi”);
3. emotsional bo'rttirish orqali kulgi hosil qiladi (“yuragi orqaga tortdi”);
4. dialoglarni jonlantiradi va sahnaviylikni kuchaytiradi.

Demak, frazeologizmlar yozuvchi uslubining markaziy elementi bo'lib, ular orqali nafaqat til boyligi, balki badiiy tafakkur va komik mahorat ham namoyon bo'ladi. Mazkur misollar asosida aytish mumkinki, Said Ahmad frazeologik birliklardan ongli va maqsadli foydalanib, ularni komediya janrining samarali lingvopoetik vositasiga aylantirgan.

XULOSA

Said Ahmadning “Kelinlar qo'zg'oloni” va “Farmonbibi arazladi” komediyalarida frazeologizmlar muhim lingvopoetik vosita sifatida faol qo'llanadi. Ular nafaqat badiiy nutqni bezaydi, balki asarning mazmuniy va estetik tuzilmasini shakllantirishda bevosita ishtirok etadi. Ayniqsa, frazeologik birliklar orqali qahramonlarning individual nutqi, xarakter xususiyatlari hamda ichki ruhiy holati aniq va ta'sirchan ifodalanadi.

Frazeologizmlar komedik effekt yaratishda alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular ko'pincha kinoya, istehzo va emotsional bo'rttirish orqali kulgi hosil qiladi. Shu bilan birga, mazkur birliklar milliy mentalitet va xalqona tafakkurni aks ettirib, asarlarning milliy koloritini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Said Ahmad. Kelinlar qo'zg'oloni. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2018. – 102 b.
2. Said Ahmad. Farmonbibi arazladi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2016. – 86 b.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 384 b.

4. Yoʻldoshev B. Lingvopoetika asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 256 b.
5. Hojiyev A. Oʻzbek tili stilistikasi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2002. – 192 b.
6. Karimov N. XX asr oʻzbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2005. – 308 b.
7. Sharafiddinov O. Adabiyot – hayot darsligi. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2007. – 210 b.
8. Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent: Sharq, 2008. – 208 b.
9. Nazarov B. Oʻzbek dramaturgiyasi. – Toshkent: Fan, 2012. – 276 b.
10. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2000. – 352 b.